

عریضه‌هایی به درگاه امید

پرداخت‌هایی که در دوره صفویه به صورت وظیفه و مستمیری انجام می‌شد، در دوره قاجار با تغییر ساختار اداری آستان قدس در قالب عریض و درخواست‌های مطرح شده از طرف مردم ادامه یافت. عریضه‌های مردم که از گوشه و کنار شهر می‌رسید، داستان‌هایی از زندگی بودند که در آستان قدس به گوش می‌رسیدند و پاسخ می‌گرفتند. این کمک‌ها، نه فقط یاری مالی، بلکه شعله‌ای از امید را در دل‌های ناامیدی افروخت و از در دورنج‌شان می‌کاست.

در این دوره زائران دریافت‌کننده کمک، تنوع قومی و مذهبی گسترده‌ای داشتند و از شهرهایی چون کاشان، سبزوار، یزد، حاشیه خلیج فارس و... حتی کشورهای چون افغانستان و قفقاز بودند و یا قومیت‌هایی مانند بلوچ داشتند و در برخی موارد عضو اقلیت‌های مذهبی تازه مسلمان بودند. نکته جالب این بود که درخواست‌های تأیید شده توسط حکومت مرکزی، علماً یا افراد مهم از اهمیت بیشتری برخوردار بود و پول بیشتری به آنها پرداخت می‌شد. طبق اسناد به جامانده از این دوره، هم‌زمان و هم‌مردان جزو دریافت‌کنندگان کمک‌های آستان قدس بودند. هر چند تعداد مردان درخواست‌دهنده نسبت به زنان بیشتر بوده اما سندی که نشان از تفاوت میان زن و مرد در میزان نوع پرداخت باشد وجود ندارد.

پرداخت غله به زوار فقیر یکی از موارد مصرف این موقوفات بود که نمونه آن را در موقوفه اسحاق خان قرائی حاکم تربت حیدریه و اطراف آن می‌توان دید. وی که از جمله واقفان دوره قاجار بود، قنات مشهور به قاسم آباد و مزرعه شریف آباد را در سال ۱۲۵۵ قمری بدین قرار وقف کرده که پس از کسر خرج تعمیرات موقوفه و یک عشر حق التولیه، مابقی را به وزن یک من تبریزی غله به زائران فقیر پرداخت کنند. میرزا محمد رضا مؤتمن السلطنه و زیر و پیشکار مملکت خراسان نیز از جمله واقفانی بود که در همین سال املاکی مانند مزارع بازه حوض، کاریز سفید، زمان آباد و مزرعه بروره چناران را برای موارد مختلفی از جمله کمک به مساکین و زائران مستحق وقف کرد.

مزرعه شادکن واقع در خارج دروازه نوغان هم موقوفه‌ای بود که محمد ناصر خان قاجار ملقب به ظهیر الدوله، وزیر دیوانخانه عدلیه آن را در سال ۱۲۸۸ قمری وقف دارالشفای حضرت کرده و مقرر داشته، مازاد در آمد آن برای کمک به زوار فقیر معطل مانده و این السبیل هزینه شود.

شش سال قبل از آن هم محمد قلی خان پسر اله یار خان آصف الدوله، یک رشته قنات و یک قطعه باغ در محله چهار باغ مشهد معروف به اراضی نظام الملکی را به نیابت از تمامی ورثه آصف الدوله حاکم خراسان وقف آستان مقدس رضوی کرد تا مازاد در آمدش برای زائران فقیر هزینه شود. سال ۱۳۰۸ قمری نیز میرزا عبدالرسول منشی وزیر خارجه، مبلغ ۲۵ تومان از ۸۵ تومان عایدات املاک وقفی خود در محال رشت را وقف زوار مسکین کرد. مزارع محمد آباد و بحر آباد هم دیگر موقوفه‌ای این دوره بود که امیر حسین خان نظام الدوله فرمانفرمای خراسان آن را در سال ۱۳۹۱ قمری برای مصارف زوار شیعه ۱۲ امامی وقف کرد. این واقف ۶۰ هزار از منافع موقوفه را هم برای سایر مصارف زواری مانند کفش، پیراهن، زیرجامه، پوستین و کرایه راه اختصاص داد.

از کتب و اسناد موجود در این باره می‌توان به اسنادی در آرشیو آستان قدس رضوی مراجعه کرد.

در این دوره زائران دریافت‌کننده کمک، تنوع قومی و مذهبی گسترده‌ای داشتند و از شهرهایی چون کاشان، سبزوار، یزد، حاشیه خلیج فارس و... حتی کشورهای چون افغانستان و قفقاز بودند و یا قومیت‌هایی مانند بلوچ داشتند و در برخی موارد عضو اقلیت‌های مذهبی تازه مسلمان بودند. نکته جالب این بود که درخواست‌های تأیید شده توسط حکومت مرکزی، علماً یا افراد مهم از اهمیت بیشتری برخوردار بود و پول بیشتری به آنها پرداخت می‌شد. طبق اسناد به جامانده از این دوره، هم‌زمان و هم‌مردان جزو دریافت‌کنندگان کمک‌های آستان قدس بودند. هر چند تعداد مردان درخواست‌دهنده نسبت به زنان بیشتر بوده اما سندی که نشان از تفاوت میان زن و مرد در میزان نوع پرداخت باشد وجود ندارد.

پرداخت غله به زوار فقیر یکی از موارد مصرف این موقوفات بود که نمونه آن را در موقوفه اسحاق خان قرائی حاکم تربت حیدریه و اطراف آن می‌توان دید. وی که از جمله واقفان دوره قاجار بود، قنات مشهور به قاسم آباد و مزرعه شریف آباد را در سال ۱۲۵۵ قمری بدین قرار وقف کرده که پس از کسر خرج تعمیرات موقوفه و یک عشر حق التولیه، مابقی را به وزن یک من تبریزی غله به زائران فقیر پرداخت کنند. میرزا محمد رضا مؤتمن السلطنه و زیر و پیشکار مملکت خراسان نیز از جمله واقفانی بود که در همین سال املاکی مانند مزارع بازه حوض، کاریز سفید، زمان آباد و مزرعه بروره چناران را برای موارد مختلفی از جمله کمک به مساکین و زائران مستحق وقف کرد.

در سایه سخاوت و افغان عصر صفوی

باروی کار آمدن صفویان، امر زیارت مورد توجه قرار گرفت و انجام وقف به نیت مرتب با این حوزه افزایش چشمگیری پیدا کرد. چنانکه نزدیک به یک چهارم از موقوفه‌های دوره صفوی به طور مستقیم به مصرف‌های عامه زائران یا مساکین و زوار فقیر اختصاص یافت و بیشترین عواید حاصل از موقوفات سده اول حکومت صفویه برای مصرف‌های زواری خصوصاً کمک مالی به زائران نیازمند صرف می‌شد. هر چند اسناد مربوط به پرداخت کمک‌های مالی به زائران در دوران صفویه و افشاریه به نسبت دوران قاجار بسیار اندک است اما همین موارد هم حاکی از دست‌خالی برنگشتن زواری است که به امید دریافت کمک به حرم مطهر رضوی می‌آمدند.

موقوفه خواجه وردی آقا که در ذی القعدة سال ۱۰۹۶ هجری قمری وقف شده، یکی از این نمونه موقوفات است که عایدات حاصل از آن به جز شربت‌خانه مبارک که برای زائران و مستحقان وقف شده است، موقوفه دیگر هم متعلق به امیر جلال الدین سید محمد بوده که در سال ۹۵۰ قمری وقف زائران، در راه ماندگان و مستحقان کرده است. یک باب کاروانسرا، ۱۱ باب مغازه و یک باب حمام در مشهد (در خیابان سفلی) هم موقوفاتی است که شاهوردی خان در ربیع الثانی ۱۰۹۱ قمری وقف موارد مختلفی چون کمک خرج زائران فقیر و در راه مانده آستانه کرده است. مختار بیگ نیز موقوفه‌ای را در خراسان در سال ۱۰۹۶ قمری به منظور کمک به زائران وقف کرده است. این کمک‌ها فقط شامل حال زائران ایرانی نبوده و احتیاجات زوار غیر ایرانی هم از نظر واقفان دور نمی‌مانده است. حاج علی اکبر خان هم یکی از نیکوکاران این دوره است که رقباتی شامل مزارع فولیان دهشک و خطایان در اطراف مشهد را در سال ۱۱۰۴ قمری وقف سادات زائر آمده از نجف، کربلا و کاظمین کرده است. سندی به شماره ۳۴۵۰/۱ در دفتر توجیهات سال ۱۱۲۵ قمری به کمک‌های نقدی و جنسی شامل کفش، کلاه، کفش چرمی، مسحی (کفش مسافرتی کسی که خیلی به سفر می‌رود)، پوستین و سایر اقلام از طرف آستان از محل این موقوفه به عرب‌ها و زائران بحرینی اشاره دارد.